

ZÁHADA VÝZNAMU

STUPEŇ NÁROČNOSTI FILOZOFICKÉ GYMNASTIKY

ROZCVÍČKA STŘEDNÍ ZÁTĚŽ NÁROČNĚJŠÍ CVIČENÍ

Jazyk je mimořádně silný prostředek – nejdůležitější prostředek, který máme. Jak vůbec zvuky, které vydáváme, klikyháky, které kreslíme, a další znaky získaly svou úžasnou schopnost něco znamenat? A co je to vlastně přesně význam? V této kapitole jsou uvedeny některé klíčové myšlenky dvou filozofů – Johna Locke (1632–1704) a Ludwiga Wittgensteina (1889–1951).

Z čeho pramení význam?

Podívejte se na toto seskupení přímek a křivek.

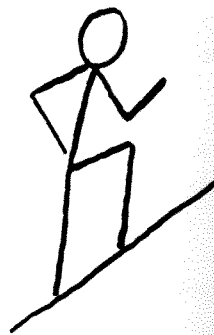
JSEM ŠŤASTNÝ

V našem jazyce tyto čárky znamenají *jsem šťastný*. Ale mohou existovat jiné jazyky, v nichž ta samá kombinace čárek vyjadřuje úplně jinou myšlenku. Je možné, že existuje jiná civilizace, pro niž tyto čárky znamenají *mám kalhoty na cáry* (samozřejmě, neříkám, že je to pravděpodobné, ale je to možné). Čárky samy o sobě jsou prosty jakéhokoli významu.

To samé platí o jiných formách znázornění, včetně grafů, ilustrací a nákrešů. Nemají žádnou vlastní vyjadřovací schopnost ani význam.

Zkuste se zamyslet nad následujícím slavným příkladem filozofa Wittgensteina.

Řekli byste, že tato jednoduchá kombinace čárek může znázorňovat pouze člověka, stoupajícího do kopce. Jak ale tvrdí Wittgen-

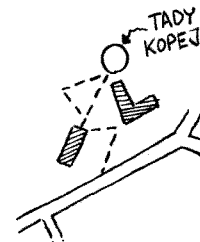

stein, tentýž obrázek může také znázorňovat člověka, klouzajícího pozadu z kopce.

Můžeme si klidně představit, že nějakí jednoocí mimozemšťané používají tutéž kombinaci linek ke znázornění obličeje

nebo že pro někoho tentýž nákras představuje mapku, kde je ukrytý poklad (a kde „O“ znázorňuje místo jeho ukrytí).

Tyto linky nemají žádnou vlastní hodnotu, díky které by znamenaly jednu z těchto věcí víc než kteroukoli jinou.

A co takhle obyčejná červená skvrna? Člověk si samozřejmě řekne, že může znamenat pouze jediné – červenou.

Nikoli. Červená skvrna může mít všechny možné významy. Pokud je skvrna například hranatá, může znamenat červený čtverec. Nebo může znamenat jen čtverec (nákras je jen náhodou červený). Pokud je skvrna šarlatová, pak může znázorňovat pouze tento odstín červené, nebo může také znázorňovat daleko širší výsek z barevného spektra, obsahujícího červenou, nachovou a modrou. Červená skvrna může symbolizovat krev nebo varovat před nebezpečím. Červeným puntíkem si můžu v diáři poznačit třeba dny, kdy jsem jedl čokoládové keksy. Červená skvrna ve skutečnosti může znamenat vlastně cokoli.

Nic nemá svůj vlastní význam. Vše může být použito tak, aby to představovalo či znamenalo za vhodných podmínek víceméně cokoli.

Význam jako „vnitřní“ proces

Pokud však nic vnitřně neznamena ani nepředstavuje nic, jak tedy naše slova a jiné symboly přišly ke své schopnosti něco znamenat? Co jim dává význam? Odpověď samozřejmě zní *my*. Ale čím to?

Zde je jeden tradičně oblíbený příklad.

Dejme tomu, že nějaký papoušek se naučí říkat větu „Jsem šťastný“. Samozřejmě, že papoušek těm slovům nerozumí. Pravděpodobně nemá ani ponětí o tom, že mají nějaký význam. Na druhé straně, pokud já říkám „Jsem šťastný“, já pouze něco neříkám: já něco míním.

Takže přestože oba říkáme ta samá slova, jen jeden z nás jimi něco míní. Proč? Proč já něco míním, ale papoušek ne? Koneckonců, já i papoušek se účastníme téhož vnějšího, pozorovatelného procesu. Oba říkáme: „Jsem šťastný.“

Zdá se tedy, že podstatný rozdíl mezi námi dvěma musí být skrytý. Tím, že já těmi slovy něco míním, musím se účastnit nějakého dalšího procesu, který doprovází vnější proces vyslovování slov, procesu, kterého se papoušek neúčastní. Když říkám „Jsem šťastný“, vnější fyzický proces vyslovování je doprovázen vnitřním duševním procesem mínění. A právě tento vnitřní duševní proces vdechuje našim slovům život a proměňuje je z pouhých zvuků ve významuplný projev.

Lockeova teorie významu

Příklad názoru, že význam je v zásadě „vnitřní“, nám poskytuje filozof ze sedmáctého století, John Locke.

Podle Locke je mysl jako nádoba. Když se narodíme, nádoba je prázdná. Postupně začínou naše smysly tento vnitřní prostor zaplňovat předměty. Locke tyto duševní předměty nazývá „ideje“. Máme jednoduché ideje, jako je idea červené barvy. Locke považuje

ideu červené za jakýsi duševní obraz. Máme také složité ideje, které vznikají z jednoduchých idejí. Například má idea sněhové koule se skládá z jednodušších idejí, jako jsou ideje bělosti, studenosti, tvrdosti a kulatosti.

Podle Locke ideje formují stavební kameny myšlení. Naše myšlenky se skládají ze sekvencí idejí a slova získávají jejich význam tím, že tyto ideje zastupují:

Užitek slov tedy spočívá v tom, že jsou smyslově vnímatelnými znaky idejí; a ideje, které jsou těmito slovy zastoupeny, jsou jejich vlastním a bezprostředním významem.*

Rozdíl mezi mnou a papouškem – rozdíl, který vysvětluje, proč já něco míním a rozumím tím, co říkám, zatímco papoušek ne –, je podle Locke ten, že já na rozdíl od papouška spojuji vnější řetězec slov „Jsem šťastný“ se sekvencí myšlenek. Vnější proces vyslovování slov je doprovázen vnitřním průvodem idejí. V myslí papouška k žádnému takovému duševnímu průvodu nedochází.

Tato teorie se nazývá *ideová (obrazová) teorie významu*.

Jak vybrat „červený“ předmět

Ideová teorie nabízí vysvětlení toho, jak jsme schopni rozumět a používat správně slova. Například dejme tomu, že vás teď požádám, abyste ve svém okolí našli něco červeného. Nepochybně se vám to povedlo snadno. A přece jsem vám zadal pouze pár klikyháků: „červená“. Jak jste poznali, co s nimi máte dělat?

Podle ideové teorie ve vás proběhl jakýsi vnitřní „vyhledávací“ proces. Poté, co jste obdrželi slovo „červená“, vyhledali jste ve své paměti – která v podstatě funguje jako jakési skladiště idejí – ideu, s níž jste se dosud naučili toto slovo spojovat. Tato idea, nějaký paměťový obraz červené barvy, vám poskytuje šablonu nebo vzor, s nímž lze ostatní věci porovnávat. Potom jste tuto ideu porovnávali

* John Locke, *Esej o lidském rozumu* (Svoboda, Praha 1984), překl. Anna Dokulilová, Třetí kniha, 2. kap., odst. 1., str. 252.

s předměty kolem vás, dokud jste nenalezli ten, který jí odpovídal, a nato jste tento předmět vybrali.

Je možné, že si takovýto vnitřní „vyhledávací“ proces ani neuvědomujete, ale to je zřejmě proto, že v případě tak vyzrálého uživatele řeči probíhá tento proces tak rychle a vrozeně, že u vás už funguje bezděčně.

Populární představa

Výše zmíněný model „vnitřního procesu“ mínění a chápání přitahuje mnoho myslitelů po celá staletí a může vám připadat jako „naprosto evidentně“ pravdivý, protože si třeba říkáte, jak jinak vnímat mínění a chápání, když ne jako takovéto procesy, odehrávající se v mysli? Skoro každý, kdo se poprvé zamyslí nad významem a chápáním, tíhne právě k modelu vnitřního procesu.

Proto vás možná překvapí zjištění, že model vnitřního procesu je nyní obrovskou většinou filozofů odmítán. Jedním z hlavních důvodů je vliv pozdního Wittgensteinova díla. Wittgenstein vytvořil pádné argumenty, které dokazují, že model vnitřního procesu nevysvětluje to, co má vysvětlovat.

Zde jsou dvě nejznámější Wittgensteinovy kritiky modelu vnitřního procesu.

Argument 1: Jak vybrat správný vnitřní předmět?

Vraťme se k tvrzení, že slovům rozumíme díky jakémusi vnitřnímu vyhledávacímu procesu. Představte si následující scénář:

Pedro má obchod s barvami. Dostává spoustu objednávek v angličtině, ale Pedro bohužel anglicky neumí. A tak John, který anglicky umí, zavede v Pedrově kanceláři malou kartotéku. V kartotéce jsou karty, na každé kartě je vzorek barvy a k ní je přilepený štítek. Na každém štítku je anglické označení barvy, jejíž vzorek je na kartě. Když Pedro dostane objednávku, jednoduše vyhledá mezi štítky v kartotéce anglické slovo z objednávky, označující barvu, a když najde tu správnou kartu, vytáhne ji a porovnává barvu na kartě s plechovkami barev, které má v obchodě. Potom plechovku požadované barvy odešle zákazníkovi.

Před chvílí jsme si ukázali, že naši schopnost správně používat pojem „červená“ lze vysvětlit podobným vyhledávacím procesem, jen s tím rozdílem, že jsme předpokládali, že tento vyhledávací proces se odehrává v naší mysli. Máte prostě jakousi duševní kartotéku, pokud chcete – jakési skladiště idejí – do níž jste si dosud zakládali paměťové obrazy barev s jejich názvy. Když jste obdrželi slovo „červená“, sáhli jste do své duševní kartotéky a vytáhli ten pravý vzorek, potom jste s tímto paměťovým obrazem porovnávali předměty kolem vás, až jste našli takový, který mu odpovídal.

Ale vysvětluje tento proces vnitřního vyhledávání skutečně naši schopnost vybírat věci, k nimž se slovo „červená“ vztahuje? Nikoli podle Wittgensteina, který tvrdí, že tento proces ve skutečnosti předem předpokládá to, co má vysvětlovat. Pokud chcete zjistit proč, položte si následující otázku: jak jste vybrali ten pravý paměťový obraz?

„Já v tom žádný problém nevidím,“ odpovíte možná. „Proč bych nemohl sáhnout do své duševní kartotéky a vyhledat ten pravý paměťový obraz, který jsem si předtím spojil se slovem „červená“?“

Potíž je v tom, že duševní obraz není objektivní. Není to nic, na co byste mohli přilepit štítek a co byste mohli založit do šuplete, abyste to tam v budoucnosti mohli zase vyhledat. Jakmile si duševní obraz už neuvědomujete, je pryč. Takže když potom chcete vyvolat duševní obraz „červené“ příště, jak víte, který obraz si máte představit? Abyste toho byli schopni, musíte už vědět, co znamená „červená“. Jenže tento duševní obraz měl právě vysvětlovat, jak víte, co znamená „červená“.

Proto je model vnitřního procesu a jeho vysvětlení, proč jste schopni používat správně slovo „červená“, vysvětlení kruhem. Tvrdí, že jste schopni vybrat správný vnější předmět tím, že ho porovnáváte s nějakým vnitřním předmětem. Ale předpokládá za samozřejmou vaši schopnost vybrat správný vnitřní předmět. Pokládáme tedy předem za samozřejmou schopnost, kterou máme vysvětlit.

Situace je zcela jiná v případě objektivního vzoru, jako je karta s ukázkou barvy. V takovém případě Pedro ve své kartotéce najde vzorek té správné barvy, aniž by potřeboval vědět, co znamená „červená“, a to proto, že slovo „červená“ je fyzicky, objektivně přilepené k té správné kartě.

Argument 2: Jak vnitřní předmět získává svůj význam?

I kdyby se vám nějak podařilo vyvolat ten správný paměťový obraz, aniž byste už věděli, co znamená „červená“, zůstává jeden problém. Tvrzení, že slova a další znaky ve skutečnosti získávají svůj význam tím, že jsou spojovány s vnitřními předměty – idejemi – se jeví uspokojivě, pouze pokud si nepoložíme otázku: a jak získávají svůj význam tyto vnitřní předměty?

Dejme tomu, že si spojíte slovo „červená“ s duševním obrazem červeného čtverce. Dáváte tím slovu „červená“ význam?

Nikoli. Už jsme si ukázali, že veřejné vzory – například červený čtverec na kartě – lze interpretovat bezpočtem způsobů. Ale naprosto stejný problém se týká i duševních vzorů. Nemají o nic více vlastního významu než veřejné vzory.

Předpokládejme například, že váš duševní obraz je šarlatový čtverec. Měli byste potom vztahovat slovo „červená“ pouze k šarlatovým předmětům? Nebo byste vybrali i nějaký oranžový předmět? Nebo je možné, že váš vzor je červený pouze náhodou a ve skutečnosti představuje hranatost. Měli byste tedy potom vybírat pouze hranaté předměty? A tak dále. Váš duševní obraz nenabízí na žádnou z těchto otázek odpověď.

Je jasné, že se opět pohybujeme v kruhu. Tentokrát jsme vysvětlili, jak slova a jiné znaky získávají svůj význam pouze tím, že jsme předem předpokládali, že jisté znaky – duševní znaky – už mají význam. Záhada toho, z čeho skutečně pramení význam, tedy nadále zůstává nevyřešená.

Stále dokola v kruzích...

Wittgenstein tvrdí, že vysvětlení, která nabízí model vnitřního procesu, jsou vysvětlení kruhem. Tento model vysvětluje, jak veřejná slova a znaky získávají význam tím, že se odvolávají na soukromé, vnitřní předměty, ale význam těchto vnitřních předmětů pokládá za samozřejmé. Také se snaží vysvětlit, jak jsme schopni identifikovat, které vnější předměty jsou „červené“, ale pouze na základě předpokladu, že už máme schopnost identifikovat, které vnitřní předměty jsou „červené“.

Uvedu další dva příklady vysvětlení kruhem. Dříve jsme se snažili vysvětlit, co podpírá Zemi, teorií, že ji na sobě nese nějaké obrovské zvíře: slon. Samozřejmě, toto vysvětlení ve skutečnosti nijak neřešilo záhadu, se kterou jsme si lámali hlavu, protože potom jsme museli vysvětlit, co nese slona. A tak jsme museli přijít s dalším zvířetem – želvou –, na kterém slon stojí.

Ale co potom nese želvu? Měli jsme tedy přijít s dalším zvířetem, které podpírá želvu, a dalším, které zase podpírá to zvíře a tak dál donekonečna?

Problém je v tom, že naše vysvětlení ve skutečnosti pouze pokládalo za samozřejmé to, co mělo vysvětlit: proč je vůbec něco podpírané.

Podobnou kruhovost nacházíme v tvrzení, že chování člověka lze vysvětlit jako výsledek chování spousty malých človičků, kteří pobíhají uvnitř a řídí velkého člověka, asi tak jako kdyby řídili loď.

Toto vysvětlení je vysvětlení kruhem, protože nyní zase musíme vysvětlit chování těchto malých človičků. Budeme tvrdit, že v jejich hlavách pobíhají ještě menší človičci? A pokud ano, pak mají i tihle ještě menší človičci ve své hlavě ještě menší človičky?

Samozřejmě, tvrzení, že tato vysvětlení jsou vysvětlení kruhem, skutečně nedokazuje, že neexistuje žádný slon podpírající Zemi ani človičci pobíhající v našich hlavách, ale pokud jediným důvodem k zavedení slona a malých človičků bylo vysvětlit jisté věci, které, jak se ukazuje, tím ve skutečnosti vysvětleny nejsou, ale jsou pokládány za samozřejmé, pak zcela zaniká jakýkoli důvod k jejich zavedení, který jsme si snad mysleli, že máme.

To samé přirozeně platí pro vnitřní mechanismus duševního „vyhledávání“, který je zaváděn modelem vnitřního procesu. Wittgenstein ukazuje, že to, co měl tento mechanismus dokazovat, považuje ve skutečnosti za samozřejmé, a tím vyvrací důvod k jeho zavedení.

Význam a použití

Wittgenstein nás varuje před pokušením pokládat význam a chápání za záhadné vnitřní aktivity či procesy.

Jsmo v pokušení domnívat se, že činnost jazyka se skládá ze dvou částí: anorganické části – manipulace se znaky – a organické části, kterou bychom mohli nazvat jako chápání těchto znaků, mínění, výklad a uvažování o nich. Tyto posledně jmenované činnosti se podle všeho odehrávají v jakémsi podivném médiu, v mysli. A mechanismus mysli – jehož podstatě, zdá se, ne tak docela rozumíme – může mít účinky, které nemá žádný hmotný mechanismus.*

V čem je tedy podle Wittgensteina podstatný rozdíl mezi mnou a papouškem, pokud ne v něčem vnitřním? Obecně řečeno spočívá v tom, čeho jsme schopni. Já mám celou řadu schopností, z nichž je patrné, že chápu, co „Jsem šťastný“ znamená. Pokud se mě zeptáte, můžu vysvětlit, co znamená výraz „šťastný“, můžu uvést příklady, umím tento výraz správně používat, můžu také s těmito slovy vytvořit mnoho jiných vět. Papoušci však nic z toho nedokáží.

Revoluce v našem uvažování o významu, kterou poslední Wittgensteinovy práce vyvolaly, spočívá v posunu důrazu z toho, co se odehrává „uvnitř“, na naše veřejně pozorovatelné schopnosti. Význam není „skrytý“. Spočívá na povrchu, v tom, jak používáme naše slova a jiné znaky. Podle Wittgensteina chápat význam slova neznamená to, že jsme si je předtím spojili s nějakým záhadným vnitřním předmětem, ale v tom, řečeno zhruba, vědět, jak se používá.**

* Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Books* (Blackwell, Oxford 1972), str. 3.

** John Locke, *Esej o lidském rozumu* (Svoboda, Praha 1984), překl. Anna Dokulilová, Třetí kniha, 2. kap., odst. 1., str. 252.

SOUVISEJÍCÍ KAPITOLY:

V 6. kapitole, Může stroj myslet?, rozebírám argument – Searlův myšlenkový experiment s čínským pokojem –, podle kterého je k chápání zapotřebí víc než k prosté schopnosti dokonale napodobovat vnější chování a schopnosti tvorů, jako jsme my. Searle je přesvědčen, že to dokáže i nemyslicí stroj. Právě jsme ale zjistili, že podle Wittgensteina tkví naše chápání v tom, co je veřejně pozorovatelné. Kdo má tedy pravdu – Wittgenstein, nebo Searle?

DALŠÍ ČETBA:

Skvělou a podrobnou diskusi o otázkách, které klade tato kapitola, najdete v:

Simon Blackburn, *Spreading the Word* (Clarendon Press, Oxford 1982), 2. kapitola.